

BAHRÜ'L-GARÂİB

(بحر الغرائب)

Fâtih ve II. Bayezid devri
âlimlerinden Lutfullah Halîmî'nin
hazırladığı manzum
Farsça - Türkçe sözlük.

Lugat-ı Halîmî adıyla da tanınan eserin giriş kısmında belirtildiğine göre Halîmî önce Farsça'dan Türkçe'ye örneksiz bir sözlük hazırlamıştır. Dr. John Lee'nin tanıttığı bir nüshasının 850 (1446) tarihini taşıdığını ve bunun muhtemelen telif tarihi olabileceğini belirten Rieu'nun kaydı (*Catalogue*, s. 137-139) dikkate alınır. *Lugat-ı Halîmî*'nin Fâtih Sultan Mehmed devrinde (1444-1446 ve 1451-1481) kaleme alınmış ve ona sunulmuş olduğu söylenebilir. Halîmî bu sözlüğü daha sonra *Bahrü'l-garâib* adıyla manzum olarak düzenlemiştir. Eserin bu tertibinde yer alan şiirleri 872'de (1467-68) şerhettiğine göre nazma çekme işi bu tarihten önce muhtemelen Sivas kadılığı sırasında gerçekleşmiş ve eser Amasya Valisi Şehzade Bayezid'e sunulmuş olmalıdır. Sözlüğün Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan nüshasında (Fâtih, nr. 5237, vr. 3^b) geçen "şehzâde-i civânbaht" tabiri bunu doğrulamaktadır. Bu düzenlemede aruzun çeşitli kalıplarında yazılmış yirmi bir şiir, sekiz rubâi ve nesir olarak masdarlar bölümü yer alır. 1350 beyit kadar tutan bu eser bazan Farsça'dan Türkçe'ye, bazan da Türkçe'den Farsça'ya çevrilmiş kelimelerle bir kısım edebî bilgilerin kısaca yer aldığı bir sözlük mahiyetindedir.

Müellif önsözde belirttiğine göre, sözlükte geçen bazı Farsça kelimelerin reddütle karşılanması üzerine Esedî-i Tûsî, Firdevsî, Latîfî, Şeyh Sa'dî, Rûdekî, Hâfız-ı Şîrâzî, Mevlânâ, Sultan Veled, Nizâmî, Senâî, Şems-i Fahrî, Kemâled-dîn-i İsfahânî, Hoca Selmân, Enverî, Ascedî, Bû Şekûr, Kisâi-yi Mervezî gibi pek çok şairden seçtiği Farsça mısra, beyit ve güzel sözlerle bu kelimeleri örneklen-dirmiştir. Ayrıca manzum olarak kısaca temas etmiş olduğu edebî bilgileri daha sonra şerhederek zenginleştirdiği *Bahrü'l-garâib*'i 872'de (1467-68) iki defter halinde yeniden tertiplemiş ve bu tertibe "nisârü'l-mülk" (نِسَارُ الْمُلْك) tamlamasıyla hicrî 872 yılını tarih düşürmüştür. Eser bazı kaynaklarda (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1926; Safâ, IV, 113; Rieu, s. 137) bu adla da zikredilmektedir. Halîmî bu şerhi de Sultan II. Bayezid'e sunmuştur.

Sözlük, adının, müellifinin ve takdim edildiği sultanın yer aldığı, yazılı sebebiyle tarihini açıklayan bir önsözle başlar. Birinci defterde "elif" ve "hemze"nin Farsça'daki kullanılışını anlatan iki sayfalık bir açıklama vardır. Daha sonra alfabetik olarak sıralanan Farsça kelimeler, Türkçe anlamları ve bazı örnekler yer alır. Sözlük "âb" kelimesiyle başlayıp "yehîden" (يَهْيِدَنْ) kelimesiyle son bulmaktadır. Bu kısımda 5540 civarında Farsça kelimeye mâna verilmiştir. Kitapta yer alan örnek metinler de orta boy bir kitabın 216 yaprağını kaplayacak kadar çoktur (bk. Atatürk Kitaplığı, Belediye Yazmaları, nr. 84, vr. 62^b-278^a).

İkinci defter, birinci defterde yer alan sözlüğün önsözü ile edebî bilgilere da-

ir kısımlarının mısra mısra açıklanmış ve örneklendirilmiş şekliyle ibarettir. "Hamdele" ve "salvele" ile başlayan bu defterde II. Bayezid'den Osman Gazi'ye kadar sekiz Osmanlı padişahının adı sıralanır; kitap yazılırken faydalanan kaynaklar ve sözlüğün nasıl düzenlendiği anlatılır. Daha sonra ayların Arapça, Farsça, Rumca vb. çeşitli dillerdeki adları, gezegen isimleri ve burçlar yazılır; tecnîs, tenâsüp, muamma, lugaz gibi edebî sanatlarla, tarih düşürme kaideleri, "hurûf-ı hecâ"nın kısımları, aruz vezin ve bahirleri, Farsça'da masdarlar, fiil çekimleri, tamlama ve çoğul yapma kuralları ile zamirler konusuna yer verilir.

İkinci defterle sözlükte yer alan diğer örnekler çeşitli kitaplardan faydalananarak yazılmıştır. Bunlar, Abdülhamîd-i Sivâsî'nin *Lüccetü'l-'Acem min luğati'l-Fürs*, Şems-i Fahrî el-İsfahânî'nin *Mi'yâr-ı Cemâlî*, Ebû'l-Feth Bûndâr b. Ebû Nasr el-Hâtîrî'nin *Müntehabü'l-Fürs*, Mutahhar b. Ebû Tâlib el-Lâdikî'nin *Miftâhu'l-edeb*, Esedî-i Tûsî'nin *Müsteşhidât (Lugat-ı Fürs [?])*, Ahmed b. Muhammed Meydânî'nin *es-Sâmî fi'l-esâmî ve Mazbûtü'l-ğurûf*, Zemahşerî'nin *Ef'âl esmâ' ve ħurûf*, Hindüşah en-Nahcuvânî'nin *Şıhâhu'l-Fürs* ve Şerefüz-zamân Hakîm Katrân b. Mansûr-ı Urmevî'nin *Tefâsîr* gibi eserleridir.

Bahrü'l-garâib gerek tertibi gerekse ihtiva ettiği örnekler bakımından orijinal bir eserdir. Kendisinden sonra bu sahada yazılan Muhammed Kâsım b. Hacı Muhammed-i Kâşânî es-Sürûrî'ye ait *Mecma'u'l-Fürs* (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 4759; Şehid Ali Paşa, nr. 2674; Hekimoğlu, nr. 923, 924) ve Ni'metullah b. Ahmed b. Mübârek er-Rûmî'ye ait *Lugat-ı Ni'metullah* (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 3606) adlı eserlere örnek ve kaynak olmuştur.

Türkiye ve Avrupa kütüphanelerinde pek çok yazma nüshası bulunan (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3281 [hicrî 878 tarihli bu nüshadan İstanbul'da hicrî 976 yılında istinsah edilmiştir], Erzincan, nr. 89, Ayasofya nr. 4739, 4744, 4766, Fâtih, nr. 5236, 5237, 5238, İzmir, nr. 681, Lâleli nr. 3602, 3603, 3604; İÜ Ktp., nr. 623, 1309, 1382, 1404, 3638, 3644; TSMK, III. Ahmed, nr. 2763, 2769, Bağdat Köşkü, nr. 381, 382, Emanet Hazinesi, nr. 2023, Revan Köşkü, nr. 1876, 1898; British Museum, Or., 3398; Bibliothèque Nationale, nr. 1007) eser üzerinde bugüne kadar ciddi bir çalışma yapılmamıştır.

Bahrü'l-garâib'in manzum nüshasından ilk iki sayfa (TSMK, Revan Köşkü, nr. 1898)

Bahrü'l-garâib'in şerhinden ilk sayfa (TSMK, Bağdat Köşkü, nr. 381)

Bazı kaynaklarda (*Osmanlı Müellifleri*, I, 273; Blochet, s. 84; Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 3603) *Kāsimıyye* adıyla Halîmî'ye ait olarak gösterilen eser de aynı sözlüktür.

BİBLİYOGRAFYA:

Ziya Şükûn, *Farsça-Türkçe Lûgat*, İstanbul 1944 (1984), I, Önsöz, s. 3; Lutfullah Halîmî, *Bahrü'l-garâib*, Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 5237, vr. 3^a-4^a, nr. 3238; Atatürk Ktp., Belediye Yazmaları, nr. 84; Taşköprizâde, *eş-Şekâ'îk*, s. 382; Aşık Çelebi, *Meşâirü's-suarâ*, vr. 89^a; Âlî, *Künhü'l-ahbar*, Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 4225, vr. 238^a-b; Kınalızade, *Tezkire*, I, 303-304; *Keşfü'z-zunûn*, I, 220, II, 1926; *Hediyetü'l-ârifin*, I, 840; Rieu, *Catalogue*, s. 137, 138, 139; *Kâmûsü'l-a'lâm*, III, 1978; *Sicill-i Osmânî*, II, 241; Gibb, *HOP*, II, 267, 386; *Osmanlı Müellifleri*, I, 273; Safâ, *Edebiyyât*, IV, 113; Blochet, *Catalogue*, s. 84, 294, 393, 394-395; *Suppl.*, Part 275, 547, 548, 551; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, 600; Flügel, *Handschriften*, I, 128, 129, 130; Ramazan Şeşen v.dğr., *Köprülü Kütüphanesi Yazmalar Kataloğu*, İstanbul 1406/1986, s. 563-567; *TDEA*, IV, 50.

MUSTAFA ERKAN

tamamlanmış olup Maraş ve Elbistan hâkimi Dulkadroğlu Nâsirüddin Mehmed b. Halil Bey'e sunulmuştur. Aruzun "mefâilün / mefâilün / feülün" vezninde ve mesnevi tarzındadır. Asıl metne anlamca bağlı kalınarak (bk. 68 ve 1313. beyitler) yapılan tercüme 1359 beyittir. Eser, her biri kendi içinde çeşitli kısımlara ayrılan sekiz ana bölümden meydana gelmektedir.

Bahrü'l-hakâik ilk dört beyti Arapça olan dokuz beyitlik bir münâcâtla başlar; ardından sırasıyla Hz. Muhammed, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'yi konu alan na'lar yer alır. Kitabın nazmen tercüme edilmesini ve sunulduğu şahsı açıklayan mukaddimeden sonra esas konulara girilir. Bunlar ana hatlarıyla iman esasları, şeriat, tarikat ve tarikat ehli, mârifet ve mârifet ehli, hakikat ve hakikat ehli, şeytan ve izin-den gidenlerle insanın vasıfları gibi hususlardır. Eser, tercümede tutulan yolu, yazılış tarihini ve veznini belirten, yazarının şairliğini ve sunulduğu şahsı öven bir hâtıme ile son bulur. Konular arasında dinî öğütler de verilmiş, beyitler arasına bunları destekleyen yetmiş altı âyet ve yedi hadis serpiştirilmiştir.

Eski Anadolu Türkçesi'nin ilk ürünlerinden olan eser sade ve basit bir ifadeye, kısmen pürüzsüz ve akıcı bir dile sahiptir. Ses yapısı, kelime hazinesi ve gramer özellikleri bakımından bu dönemin dilini oldukça iyi bir şekilde yansıtmaktadır. Bütün itibarıyla Hatiboğlu'nun *Ferahnâme*'sine göre daha basit olan ve bazı vezin hataları da bulunan eserde şairin yer yer cinaslı, âhenkli, şairane ve sanatkârane bir üslubu yakaladığı söylenebilir. Eser ayrıca Anadolu'nun dinî tarihi açısından da oldukça önemlidir.

Bahrü'l-hakâik'in, İsmail Hikmet Ertaylan'ın tıpkıbasım olarak yayımladığı 973 tarihli iyi bir nüshası Manisa'da (Muradiye Ktp., nr. 1311), bir başka nüshası da Konya İzzet Koyunoğlu Kütüphanesi'ndedir (mikro filmi için bk. Ankara Millî Ktp., Mikro Film Arşivi, nr. A. 4480). Esat Coşan'ın *Maḳālāt* neşrinde verdiği bilgiye göre bu nüsha, muhtemelen I. Dünya Savaşı sırasında İstanbul Emniyet-i Umûmiyye Müdürlüğü'nde iken F. Köprülü tarafından görülen ve Hilmi Ziya Üiken'in kendi el yazısı ile bir kopyasını çıkardığı nüshadır (*Maḳālāt*, s. L-LI).

BİBLİYOGRAFYA:

Hacı Bektaş-ı Velî, *Maḳālāt* (nşr. Esat Coşan), İstanbul, ts. (Seha Neşriyat), nâşirin girişi, s. L-LI; Hatiboğlu, *Bahrü'l-hakâik* (nşr. İsmail Hikmet Ertaylan), İstanbul 1960; Mukadder Akgöl, *Bahrü'l-hakâik* (mezuniyet tezi, ts.), İÜ Ktp., T, nr. 3045; Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 356; a.mlf., *Araştırmalar*, s. 192-203; a.mlf., Bektaşiliğin Menşeleri: Küçük Asya'da İslâm Bâtınlılığının Tekâmül-i Târîhiyyesi Hakkında Bir Tecrübe, *TY*, II (1341), s. 121-140; a.mlf., "Les Origines du Bektachisme", *Actes du Congres International d'Histoire des Religions*, II, Paris 1925, s. 409; a.mlf., "İbn Hattib: Ferahnâme", *TM*, II (1928), s. 489-496; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, 530; Esat Coşan, *Hatiboğlu Muhammed ve Eserleri* (doktora tezi, 1965), AÜ İlahiyat Fakültesi; Arif Özer, *Bahrü'l-hakâik'in Dili Üzerinde Bir Gramer Araştırması* (mezuniyet tezi, 1965), İÜ Ktp., T, nr. 3656; Kocatürk, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 276; Âmil Çelebioğlu, *Sultan II. Murad Devri Mesnevileri* (doçentlik tezi, 1976), Erzurum Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi, s. 118-120; Fahri İz v.dğr., *Büyük Türk Klasikleri II*, İstanbul 1985, s. 137; M. C. Şehabeddin Tekindağ, "İzzet Koyunoğlu Kütüphanesinde Bulunan Türkçe Yazmalar Üzerinde Çalışmalar I", *TM* (1971), XVI, 148-162; Hasibe Mazioğlu, "Türk Edebiyatı (Eski)", *TA*, XXXII, 99-107; *TDEA*, IV, 158-159.

MUSTAFA ERKAN

BAHRÜ'L-HAKÂİK

(بحر الحقائق)

Hacı Bektaş-ı Velî'nin

Maḳālāt adlı eserinin

XV. yüzyıl şairi

Hatiboğlu tarafından yapılan
manzum tercümesi.

Arapça mensur bir eser olan *Maḳālāt*'in bu Türkçe tercümesi, Hatiboğlu'nun henüz otuz beş yaşlarında iken mensur bir başka tercümeden faydalananak ortaya koyduğu ilk eseridir. 812 Muharreminin (Haziran 1409) sonlarında

Bahrü'l-hakâik'ten
iki sayfa
(Manisa
Muradiye Ktp.,
nr. 1311, vr. 3^a-4^a)

